

TÜRKİYE'DE EĞİTİM POLİTİKALARININ DÖNÜŞÜMÜ: 1980 VE SONRASI

Prof. Dr. Sadık KARTAL¹

ÖZET

Türkiye Cumhuriyeti kurulduktan sonra tek kültürlü, milliyetçi ve cumhuriyet ideolojisine baēlı bireyler yetiştirmek amacıyla eğitim sistemi kurgulanmıştır. Belirtilen kavramların içeriēi Atatürk ilke ve milliyetçiliēi ile doldurulmuş, çok partili dönemden sonra yukarıda belirtilen kavramların yanında maneviyatçılık da eklenmiştir. 1980'lerden sonra "Türk-Milliyetçi-Dindar" Őiarıyla eğitim programları hazırlandı. 1950'lerden sonraki liberal politikalar ve bu politikanın 1980'lerde hayata geçirilmesi ile eğitim sermaye ilişkisi bariz hale gelmeye başlamıştır. Bu dönemden itibaren uygulamaya konan yeni-liberal ekonomi politikalarıyla ekonomik ve toplumsal yapı tamamen dış etkilere karşı korunmasız bırakılmış, eğitim sistemi de bu etkilenmeden nasibini alarak eğitim kurumlarına kar getiren kurum olarak bakılmaya başlanmıştır. Özel okul, dersane ve vakıf yükseköğretim kurumları devlet tarafından desteklenerek yaygınlık kazanmışlardır. Böylelikle Türkiye Eğitim sistemine Cumhuriyet tarihi boyunca en köklü bakış deēiřikliēi 1980 sonrası yaşanmıştır.

Anahtar Kelimeler: Eğitim, Türkiye Eğitim Sistemi, Eğitim Politikaları.

POLICY CHANGES IN EDUCATION: 1980 ONWARDS

ABSTRACT

Following the foundation of the Turkish Republic, an educational system was developed in order to raise individuals who are of one culture, nationalist, and loyal to the republican ideology. The said notions were loaded with Kemalist principles and the Kemalist definition of nationality; and after the beginning of the multi-party period, spiritualism. After 1980's, educational plans were prepared with the maxim of "Turkish, Nationalist, Religious". The relationship between education and capital started to appear clearly following the evident application of post-1950's era liberal policies. With the application of neoliberal economic policies, the economic and social structures were left unprotected against exterior factors; affecting the educational system and paving the way for educational institutes to be seen of as profit organizations. Private schools, private course for central exams, and foundation universities became more prevalent as they are supported by the state. Thus, the biggest change of perspective that happened in the educational system of Turkey has occurred after the year 1980.

Keywords: Education, Turkish Educational System, Educational Policies.

¹ Burdur Mehmet Akif Ersoy Üniversitesi Eğitim Fakültesi Eğitim Bilimleri Bölümü, skartal@mehmetakif.edu.tr

GİRİŞ

Her toplum eğitim kurumu dediğimiz okulu toplumdaki sosyal, siyasal ve ekonomik düzene eleman yetiştirmek için kurmuştur. Toplumun kendine özgü bir kültürel birikimi vardır ve bu kültürün aktarılması için en önemli aracı kurum okuldur. Okul bunu formal yoldan aktarırken kültürün içindeki olası yanlışları ayırarak veya uzak durulması konusunda öğrencileri uyararak yerine getirir. Kültürün maddi ve manevi öğelerini öğrenciye aşilar, topluma uyumunu kolaylaştırarak bireyin toplumsallaşmasını da sağlar. Onun içindir ki tüm toplumlarda temel eğitim kademesi zorunludur, eğitim sistemleri genel de merkezidir ve yönetsel erkin belirlediği konular öğrencilere öğretilir.

Modern devlette eğitim kaçınılmaz olarak ideolojik bir faaliyettir. Eğitim yoluyla aşılana ideoloji iki boyutludur. İlki vatandaşların devlet-toplum-birey ilişkilerini devletin istediği şekilde görmelerini sağlayarak onları daha kolay yönetilebilir hale getirmek, ikinci boyut doğrudan eğitimle ilgili olup özel anlamda eğitim ideolojisidir.² Siyasal düzenin sürekliliği, toplumu oluşturan bireylerin, mevcut siyasal sistemin meşruluğuna inanmış olmalarına bağlıdır. Çünkü siyasal sistemin meşruluğuna inanmayan bireylerin toplumun siyasal sistemi için bir tehdit oluşturabilecekleri düşünülür. Onun içindir ki eğitim sisteminin etkililiği siyasal rejime bağlı bireyler olduğu da sıkça dile getirilir. Devlet, eğitim aracılığıyla halkın farklı düşünce, norm ve değerlerini istediği şekilde değiştirme ve oluşturma amacındadır. Bu amacını gerçekleştirmek için ideolojik kodlar kurgulayarak okul aracılığıyla bireye benimsetir. Eğer birey bu kodlara uygun davranırsa toplumda ve devlet denilen düzenekte kabul görür, yoksa yaptırımlarla karşılaşır. Öğretim programları, derslerin niteliği ve süresi, eğitim materyalleri siyasal güçlerin istedikleri şekilde yönlendirilir ve oluşturulur.

Siyasal iktidar varlığını devam ettirebilmek için sahip olduğu baskı ve ideolojik araçları kullanır. Devletin baskı araçları, açık güç kullanımının veya zorlamanın bulunduğu alanlarda işleyen mahkemeler, polis ve ordu gibi kurumlardır. Devletin ideolojik araçları ise aile, eğitim ve din gibi alanlarda siyasal iktidarın onanmasını devam ettiren kurumlardır. Althusser, eğitimi, toplumdaki hâkim sınıf ve grupların kendi kültür ve yaşam biçimlerini toplumun diğer kesimlerine kabul ettirecek şekilde kullanmaları olarak görmektedir. Ona göre eğitim, yeni bir toplumsal düzen meydana getirmeyeceği gibi toplumdaki hâkim sınıfların çıkarlarını koruyarak ve eşitlikçi olmayan toplumsal ve ekonomik ilişkileri yeniden üreterek mevcut durumu devam ettirir. Orta Çağ'da temel ideolojik aygıt din iken, günümüzde eğitimidir. Çünkü eğitim çocukluktan başlayarak devam eden sosyalleştirme ve kültürlenme sürecidir. Bu süreçte öğrenciler geldikleri sınıfsal konuma denk gelen iş ve konumlar için eğitilirler. Örneğin üst toplumsal tabakadan gelen öğrencilere yaratıcılık, bağımsızlık ve girişimcilik öğretilirken alt tabakadan gelen öğrencilere itaat ve emirleri yerine getirme öğretilir.³

² Mustafa Erdoğan, Eğitim, Üniversite ve Siyasal Toplum, *Liberal Düşünce*, 11(41-42), 2006, s. 29.

³ Louis Althusser, *İdeoloji ve Devletin İdeolojik Aygıtları* (Çev: A. Tümertekin). İstanbul: İthaki Yay., 2014, s.10.

Resmi ideoloji devletin ideolojik aygıtı olan okulu üç boyutta etkilemektedir. Bu boyutlardan ilki eğitim politikalarını, hedeflerini, amaçlarını ve sonuçlarını belirlemesidir. İkincisi okul çevresindeki davranış ve değerleri belirleyip, kuvvetlendirmesi ve üçüncüsü ise okulun resmi programını oluşturan bilgi ve yeterlikler üzerinde etkili olmasıdır.⁴

Türkiye Cumhuriyeti'nin kurucu önderlerince başlatılan eğitim seferberliği, temel misyon ve amaçları ile yeni bir insan yetiştirme paradigmasını içeriyordu. Bu eğitim anlayışı ve bu anlayışın temelini oluşturan insan yetiştirme disiplini yine dönemin eğitim uygulamalarına katkı sağlayan eğitimci, entelektüel ve siyasetçilerin söylemleri ve uygulamaları ile de desteklendi ve beslendi. Özellikle pedagog ve siyasetçilerin ideallerindeki insan tipi ve toplum düzeninin fikirsel temelleri son dönem Osmanlı aydınlarının birikimine dayanır. Yani II. Meşrutiyet Dönemi siyasi ve fikir akımları, eğitim hayatındaki gelişmeler ve düşünceler Cumhuriyet Dönemi'nin temellerine etkisi en yoğun hissedilen süreci temsil eder. Sonuçta Meşrutiyet Dönemi'nde yetişen insanlar yönetsel anlamda Cumhuriyet'in insan kaynaklarını oluşturdu. Cumhuriyet Dönemi'nde meydana getirilen inkılaplar bu kişilerin düşüncelerinin eseridir. Cumhuriyet Dönemi eğitim paradigmaları ve insan yetiştirme biçimini ve bunun uygulamaya yansıyan kurumların içinde yer alan Halkevleri, Halk Odaları, Köy Enstitüleri, ilköğretim ve ortaöğretim mevzuat ve programları II. Meşrutiyet Dönemi atmosferinde yetişen yazar ve düşünürlerin pratikte yansımalarını temsil eder. Bu açıdan belirtilen süreçte yetişen eğitimcilerin görüşlerini bilmek yeni toplum/birey yetiştirme sistemini anlamak açısından kayda değerdir.

Osmanlı mirası ile Cumhuriyetin yolları ilkesel olarak eğitimin amaçları bakımından birçok noktada ayrılıyordu. Türkiye Cumhuriyeti ulus devlet yönelimli idi. Bu model tek ulus, tek dil esasına dayanıyor ve laik bir karakterdeydi. Bu nedenle Osmanlıdan Cumhuriyete geçerken köklü bir ideolojik dönüşüm yaşanacaktı. Yeni ideolojinin adı Mustafa Kemal Atatürk'ün görüşleri doğrultusunda Kemalizm⁵ olarak adlandırılırdı. Okul sistemi de bu misyona göre yapılandırıldı.

Demokrat Parti Dönemi'nden itibaren eğitimde Amerikan ekolü uygulanmaya çalışılmıştır. Tefik İleri'nin bakanlığı döneminde ortaöğretim kurumlarının çağdaş konuma getirilmesi ve reformlar yapılması gerekçesi ile ABD kökenli eğitimcilerden oluşan eğitim uzmanları getirilmiştir. Bu ülkeye Türkiye'den de kişiler gönderilmiştir.

⁴ Gerald L. Gutek, *Eğitime felsefi ve ideolojik yaklaşımlar* (Çev. N. Kale), Ankara: Ütopya Yayınları 2017., s.163.

⁵ Mustafa Kemal Atatürk'ün düşünceleri yeni devletin ideolojisinin oluşmasında temel çıkış noktası olmuştur. Cumhuriyetin ilk kanunlarından olan Tevhid-i Tedrisat Kanunu ile öğretimde birlik sağlanarak eğitimde teklilik sağlandı. Mustafa Kemal Atatürk, ulusça benimsenen eğitim ve öğretimdeki birlik ilkesinin, bir an bile geçirmeden uygulanmasını gerekli gördüğünü ve bu konuda hemen işe başlamanın olumlu ve derin sonuçları olacağını belirtir (Tayyip Duman, 2007, s.221.). 1936 İlkokul Programı'nın temel özelliklerinden birisi "Kuvvetli Cumhuriyetçi, ulusçu, halkçı, devletçi, laik ve devrimci yurttaş yetiştirmek bütün öğretim derecelerinde yüküm ve özen noktası" olarak belirtilir (Süleyman Çelenk, 2000, s. 40.). Belirtilen ilkeler Mustafa Kemal Atatürk'ün kurucusu ve ölümüne kadar başkanı olduğu CHP'nin ilkeleri ile aynıdır.

Uzmanlık eğitimlerini ABD’de yapan bu eğitimciler, bu eğitimcilerin Türkiye’ye dönerek Amerikan kaynakları ile yetiştirdikleri öğrencilerin etkisiyle eğitim sistemi pragmatik felsefenin etkisi altına girmiş, Türkiye’deki gerek teorik altyapı gerekse de proje geliştirme ve uygulamalar bundan doğal olarak etkilenmiştir. Bu etki günümüze kadar artarak devam etmiş hali hazırda tamamen Amerika’ya bağlı bir eğitim sistemi oluşmuştur. Okulda bireye yalnız teknik ve pratik bilgileri verme biçiminde yorumlanan pragmatist yani yararçı eğitim anlayışı eğitim sisteminin temel felsefesi olmuştur. Her dönemde siyasiler buna vurgu yapmış, öğrenci ve veliler de okula bu gözle bakarak kendilerine faydası olan bilgiye/bölüme/alana yönelmişlerdir. Yine her dönemde bu anlayış muhafaza edilerek eğitimden reform adı altında araç gereç bazında değişiklikler yapılmıştır.

1973’te, bugün de yürürlükte olan cumhuriyet tarihi boyunca yetiştirilmek istenen insan tipini tanımlayan 1739 sayılı Milli Eğitim Temel Kanunu⁶ kabul edilmiştir. Kanunda milli eğitimin üç temel amacından birisi şu şekilde belirtilmiştir : *“Atatürk inkılap ve ilkelerine ve Anayasa’da ifadesini bulan Atatürk milliyetçiliğine bağlı; Türk milletinin milli, ahlaki, insani, manevi ve kültürel değerlerini benimseyen, koruyan ve geliştiren; ailesini, vatanını, milletini seven ve daima yüceltmeye çalışan; insan haklarına ve Anayasa’nın başlangıcındaki temel ilkelere dayanan demokratik, laik ve sosyal bir hukuk devleti olan Türkiye Cumhuriyetine karşı görev ve sorumluluklarını bilen ve bunları davranış haline getirmiş yurttaşlar olarak yetiştirmek”*. Böylelikle Türk milli eğitiminin genel amaçları uygulanan politikalar doğrultusunda yasada da yer almış oldu. Bu Kanunun Türk Milli Eğitiminin Temel İlkelerinde *“Eğitim sistemimizin her derece ve türü ile ilgili ders programlarının hazırlanıp uygulanmasında ve her türlü eğitim faaliyetlerinde Atatürk inkılâp ve ilkeleri ve Anayasa’da ifadesini bulmuş olan Atatürk milliyetçiliği temel olarak alınır.”* şeklinde belirtilerek milli kavramı Atatürk milliyetçiliği olarak ifade edilmiştir. *“Milli ahlak ve milli kültürün bozulup yozlaşmadan kendimize has şekli ve evrensel kültür içinde korunup geliştirilmesine ve öğretilmesine önem verilir.”* ifadesi ile de tek ve milli kültüre dikkat çekilmiştir.

Bu çalışmadan amaçlanan, eğitim politikaları ile siyasal değişimler arasındaki ilişkinin içeriğini eğitimin millici ve toplumcu yönüne 1980’lerden sonraki değişimler gözler önüne sermektir. 1980’lerden sonraki değişimler tarihsel çözümlenmelerdeki politika değişiklikleri de esas alınarak analizler yapılmıştır. 1980 sonrası dönemde önceden şiar edinilmiş olan ulusalcı milli eğitim anlayışından “Türk-İslam Sentezi”ni amaçlayan bir eğitim anlayışına kayış olmuştur. Buna ek olarak, bu dönemden itibaren uygulamaya konan yeni-liberal ekonomi politikalarıyla ekonomik ve toplumsal yapı tamamen dış etkilere karşı korunmasız bırakılmış, eğitim sistemi de bu etkilenmeden nasibini alarak eğitime kar getiren kurum olarak bakılmaya başlanmıştır. Böylelikle Türkiye eğitim sistemine cumhuriyet tarihi boyunca en köklü bakış değişikliği 1980 sonrası yaşanmıştır. Çalışmada değişiklikler, uygulamalar ve bunlara kaynaklık eden söylemler ele alınmıştır.

⁶ “Milli Eğitim Temel Kanunu” Milli Eğitim Bakanlığı, erişim 21 Aralık, 2018, <http://www.mevzuat.gov.tr/MevzuatMetin/1.5.1739.pdf>

1980 SONRASI EĞİTİM POLİTİKALARINDAKİ DEĞİŞİMİN SEYRİ

1980 sonrası dönemde Türk-İslâm Sentezi, ders programlarında kendini göstermiştir. Millî kültürü devlet eliyle onarmak ve korumak amacıyla, ideal bir yaşam biçimi olarak görülen Türk - İslâm Sentezi düşüncesi tüm öğretim programlarına yerleştirilerek istenilen insan tipinin yetiştirilmesi hedeflenmiştir. 12 Eylül öncesi yaşanan iç çatışmaların yaşanmaması ve dinin bir denge unsuru olarak kullanılmasının istenmesinden dolayı din kültürü ve ahlak bilgisi dersi anayasal bir zorunluluk haline getirilmiş, ders programlarına Türkçülük, vatana millete sadakat, iç ve dış tehditler adı altında kazanımlar yerleştirilmiştir. 1961 Anayasası⁷ din eğitimini kişilerin kendi isteğine ve küçüklerin de kanuni temsilcilerinin isteğine bağlamıştır. 1982 Anayasası'nın⁸ 24. maddesi “*Din ve ahlâk eğitim ve öğretimi devletin gözetim ve denetimi altında yapılır. Din kültürü ve ahlâk eğitimi ilk ve orta-öğretim kurumlarında okutulan zorunlu dersler arasında yer alır.*” denilmiştir. Maddenin gerekçesinde istismar ve suistimali önlemek amacıyla, din ve ahlak eğitim ve öğretimi devlet denetimi ve gözetimi altına alındığı belirtilmiştir. Aynı gerekçede dinî inanç ve kanaat hürriyetinin niteliği gereği hiçbir sınırlamaya tâbi tutulamayacağı belirtilse de ulus devletin dini bir kontrol aracı ve ideolojik aygıtı uygun ve ona hizmet eden bir yapılanmadan dolayı bu dersi koyduğu anlaşılmaktadır. Nitekim belirtilen dersin öğretim programındaki konuların tek mezhep ve ulus kavramı ile birlikte verilmiş olması bunun çarpıcı örneğidir. Maddede geçen eğitim ve öğretim kavramında ilkinin diğerini kapsaması yani davranışın uygulama yönünü ön plana çıkarması dersin kültür yönünden öte uygulama yönüne ağırlık verildiğini göstermektedir. Bu da 12 Eylül öncesi sağ sol ideolojik kutuplaşmasına karşılık ve de onun yerine geçebilecek batıcı ve bir o kadar da İslamcı bir toplumsal doku hedefinden kaynaklanmaktadır. Aynı bakış açısının eğitimdeki diğer yansımaları imam hatip okullarındaki nicel artışta görmek mümkündür.

1980 askeri darbesi olduğunda imam hatip okullarındaki öğrenci sayısı 200 binin üzerinde okul sayısı ise ortaokul düzeyinde 374, lise düzeyinde ise 333'tür. 12 Eylül yönetimi yeni imam hatip okulu açmamasına rağmen mezunlarının yükseköğretimin tüm bölümlerine girme hakkı tanıdı. 1980'li yılların sonuna gelindiğinde imam hatip okullarının orta kısımlarına 11, lise kısımlarına 44 yeni okul eklendi. Okul sayısında önemli artış olmamasına karşın bu okullardaki öğrenci sayısı 300 bini geçerek yüzde 45'lik bir artış gösterdi.⁹

28 Şubat sürecinde meslek liselerinden yükseköğretim programlarına geçişte katsayı düşürülmesi ile imam hatip liselerine olan talep azalmıştır. Politik bir tercih olan bu uygulama hep tartışıla gelmiştir. Ak Parti döneminde toplanan 17. Millî Eğitim Şûrasının¹⁰ en yankı uyandıran kararı, meslek liselerine üniversiteye girişte uygulanan katsayı ile ilgili olan karar olmuştur.

⁷ “1961 Anayasası”, Türkiye Büyük Millet Meclisi, erişim 10 Eylül, 2018, <https://www.tbmm.gov.tr/anayasa/anayasa61.htm>

⁸ “1982 Anayasası”, Türkiye Büyük Millet Meclisi, erişim 10 Eylül, 2018, https://www.tbmm.gov.tr/anayasa/anayasa_2018.pdf

⁹ Ruşen Çakır, İfan Bozan ve Balkan Talu, İmam Hatip Liseleri: Efsaneler ve Gerçekler, İstanbul; Tesev Yay., 2004, ss. 66.

¹⁰ “On Yedinci Millî Eğitim Şûrası Kararları”, Milli Eğitim Bakanlığı, erişim 22 Eylül, 2018, https://ttkb.meb.gov.tr/meb_iys_dosyalar/2017_09/29165619_17_sura.pdf

Şûrada ortaöğretimden mezun olan öğrencilerin alanlarının devamı niteliğindeki yükseköğretim programlarına geçişlerinde mevcut katsayı farkının kaldırılması ve bu öğrencilere ek puan verilmesi önerilmiştir. Kamuoyunda bu öneri kısıtlanan imam hatip okullarının tekrar yaygınlaştırılmaya çalışılacağı şeklinde yorumlanmıştır. Nitekim şuranın ardından katsayı kaldırıldı ve 12 yıllık zorunlu eğitim ile ilgili yapılan son düzenlemeler kapsamında imam hatip ortaokulları tekrar açıldı.

1996-1997 eğitim-öğretim döneminde 400 binlerde olan imam hatip liselerindeki öğrenci sayısı 2002-2003 eğitim-öğretim döneminde 71 bine kadar gerilemiştir. 2012-2013 eğitim-öğretim yılında 730’u bağımsız, 369’u imam hatip lisesi bünyesinde toplam 1.099 imam hatip ortaokulu varken 2014-2015 eğitim-öğretim yılında bin 219’u bağımsız, 378’i imam hatip lisesi bünyesinde toplam bin 597 imam hatip ortaokulu yer almıştır. 2012-2013 eğitim-öğretim yılında imam hatip ortaokullarında okuyan toplam öğrenci sayısı 94 bin 467 iken, 2015-2016 eğitim öğretim yılında 5 kat artarak 458 bin 997 olmuştur. Bu artışın en önemli nedeni MEB’in imam hatip ortaokullarına yönelik özel teşvik politikalarıdır. 2011-2012 eğitim-öğretim yılında 537 imam hatip lisesinde (İHL) 268 bin 245 öğrenci varken 2015-2016 eğitim-öğretim yılında İHL sayısı bin 149’a, bu okullarda okuyan öğrenci sayısı ise 555 bin 870’e yükselmiştir. Başka bir ifade ile Türkiye’de liseye giden her 100 öğrenciden 15’i İHL’ye gitmiştir.¹¹

AK Parti programında din konusunda laiklik ilkesinin gereği olarak vatandaşlarımızın dinlerini öğrenmeleri için her türlü kolaylık sağlanacağı, ilk ve orta öğretimde din kültürü ve ahlak bilgisi derslerinin dışında, velilerin rızasına bağlı olarak seçmeli din derslerinin verilmesi gerektiği belirtilmiştir. 2012-2013 eğitim- öğretim yılından itibaren belirtilen dersler okutulmaya başlandı. AK Parti tarafından kurulan 58¹². ve 59¹³. Hükümeti programlarında din öğretimi ve laiklik birlikte ele alınarak; “*Anayasa’da tanımlanan laiklik ilkesi, din ve vicdan hürriyetine etkinlik ve işlerlik kazandırılarak, dinin, dinî duyguların veya dince kutsal sayılan değerlerin ve sembollerin siyasî veya kişisel çıkar yahut nüfuz sağlamak amacıyla istismar edilmesi veya kötüye kullanılmasını önleyebilecek bir din eğitimi ve öğretiminin, Anayasa’da tanımlanan çerçevede uygulamaya konulacağı*” ifade edilmiştir.

1980’lerden sonra Türkiye dünyadaki liberal politikalar ve kapitalizmin küresel bazda girişimciliğine paralel olarak Avrupa ile bütünleşme sürecini de hedeflediğinden eğitimin felsefesinden ziyade özellikle materyal temini konusunda uluslararası sermayenin belirlediği ilkelere göre kararlar alınmaya başlanmıştır. Örneğin 16. Milli Eğitim Şurasında (1999)¹⁴ “*istihdama hazırlayıcı mesleki ve teknik eğitim programlarının mutlaka uluslararası standartlara ulaşmayı kolaylaştıracak*” bir yapılaşma içinde olması gerektiği vurgulanmıştır.

¹¹ “2015-2016 Eğitim Öğretim İstatistikleri”, Eğitim-sen, erişim 12 Ekim, 2018.

<http://egitimsen.org.tr/2015-2016-egitim-ogretim-istatistikleri/12/10/2018>.

¹² “Gül Hükümeti Programı”, Türkiye Büyük Millet Meclisi, erişim 13 Aralık, 2018,

<https://www.tbmm.gov.tr/hukümetler/HP58.htm>.

¹³ “1. Erdoğan Hükümeti Programı”, Türkiye Büyük Millet Meclisi, erişim 13 Aralık, 2018,

<https://www.tbmm.gov.tr/hukümetler/HP59.htm>.

¹⁴ “XVI. Millî Eğitim Şûrası”, Milli Eğitim Bakanlığı, erişim 22 Eylül, 2018.

https://ttkb.meb.gov.tr/meb_iys_dosyalar/2017_09/29165513_16_sura.pdf.

Askeri yönetimden sonra kurulan Özal Hükümetleri ve ardından Akbulut Hükümeti dönemlerinde eğitimde millilik vurgusunun yanında araç gereçlerin sağlanması reform olarak lanse edilmeye başlanmıştır. Özellikle liberal politikaların yaşam alanı bulunduğu bu dönem eğitime kar amaçlı kurum olarak bakılmaya başlandı. Eğitimde araç gereç sıkça tüm eğitim düzenlemelerinde kullanıldığı görülmüştür. Ayrıca bu dönem özel kesimin eğitime ciddi olarak yöneldiği dönemdir. Hükümetler de bunun için çaba göstermişlerdir.

1. Özal Hükümeti (1983-1987) hükümet programında¹⁵ “*fertlerin ve özel kuruluşların da eğitim öğretim hizmeti yapabilmeleri*”, 1991 da kurulan I. Yılmaz Hükümeti programında¹⁶ “*özel kesimin ve vakıfların örgün eğitim kurmalarını özendirceği*” ifadeleri yer almaktadır.

Yeniden yapılanma ve reform çalışmaları kapsamında “Millî Eğitimi Geliştirme Projesi” ile Hükümet ve Dünya Bankası arasında 1990’da protokol imzalanmıştır. Projede amacın “*ilk ve ortaöğretimde kaliteyi artırarak öğrenci başarısını OECD ülkeleri ortalamasına yaklaştırmak olduğu*” belirtilerek “*ders kitapları ve öğretim materyallerinin kalitesini yükseltmek ve verimli kullanmak, öğretim materyallerinin gözden geçirilip güncelleştirilmesi ve iyileştirilmesi, öğretim materyalleri tasarımı ve kapasitesinin artırılması, okullara uygun ve modern eğitim donanımı temin etmek*” olarak belirtilmiştir. Bu projenin bir uygulaması olarak Müfredat Laboratuvar Okulları modeli ile bazı pilot okullar ile uygulamaya geçilmiş, bilgisayar sınıfları oluşturularak “reform” yapıldığı ifade edilmiştir. Proje ile yedi coğrafi bölgeden 23 ilde, her düzeyde toplam 208 okul seçilmiştir. Her deneme okuluna birer bilgisayar laboratuvarı ve öğretmen odalarına PC kurulmuştur.¹⁷ Ancak onca masrafa rağmen eğitimde kalitede bir değişiklik söz konusu olmadığından olsa gerek tüm okulların bu kapsama alındığı belirtilerek proje sonlandırılmıştır.

Teknoloji ile ilgili yapılan projeler reform olarak sunularak aslında dolaylı olarak sermayeye para aktarılarak eğitim kar için yapılır anlayışına hizmet edilmektedir. Örneğin, Millî Eğitim Bakanlığı tarafından öğretmenlerin derse bilgisayarla girmelerini sağlamak amacıyla Öğretmene Dizüstü Bilgisayar kampanyası başlatılmış, kampanya çerçevesinde 90 bine yakın öğretmene bilgisayarları teslim edilmiştir. 61. Hükümet programında¹⁸ FATİH Projesi¹⁹ ile okullarda akıllı derslikler oluşturularak eğitimin kalitesinin daha da artırılacağı ifade edilmektedir. Millî Eğitim Bakanlığı tarafından kamuoyuna açıklanan eğitim ve teknoloji alanında ülkemizi dünyada bir numaraya taşıyacağı belirtilen Fatih Projesi ile tüm okullara akıllı tahta, çok fonksiyonlu ağ yazıcısı ve ağ fotokopi makinesi kurulacağı belirtilmektedir.

¹⁵“1. Özal Hükümeti Programı”, Türkiye Büyük Millet Meclisi, erişim 13 Aralık, 2018, <https://www.tbmm.gov.tr/tutanaklar/TUTANAK/TBMM/d17/c001/tbmm17001010.pdf>.

¹⁶ “1. Yılmaz Hükümeti Programı”, Türkiye Büyük Millet Meclisi, erişim 13 Aralık, 2018, <https://www.tbmm.gov.tr/tutanaklar/TUTANAK/TBMM/d18/c061/tbmm18061129.pdf>.

¹⁷ Ruhi Kılıç, “Millî Eğitimi Geliştirme Projesi Kapsamında Müfredat Laboratuvar Okulları Uygulamasının Değerlendirilmesi”, Eğitim ve Bilim, 22/109 (1998), s; 32-36.

¹⁸ “3. Erdoğan Hükümeti Programı”, Türkiye Büyük Millet Meclisi, erişim 13 Aralık, 2018, <https://www.tbmm.gov.tr/hukümetler/HP59.htm>.

¹⁹ “Fatih projesi”, Millî Eğitim Bakanlığı, erişim 03 Aralık, 2018. <http://fatihprojesi.meb.gov.tr/>.

FATİH Projesi ile ilgili üretilen belgelerden elde edilen bilgilerin Proje Döngüsü Yönetimi yaklaşımına göre değerlendirilmesi sonucu elde edilen veriler temelinde proje sonuçları için ölçülebilir göstergeler bulunmadığı, projenin verimlilik, etkinlik ve etki değerlendirilmesi için ölçülebilir göstergeler bulunmadığı, projenin siyasal, teknik ve finansal sürdürülebilirliği ile ilgili ciddi sıkıntılar ve endişeler bulunduğu araştırma ile tespit edilmiştir.²⁰

Fatih Projesi toplumsal eşitliği sağlamak bir yana, ekonominin dönüşümü üzerindeki etkileriyle birlikte ele alındığında, ilerleyen yıllarda var olan eşitsizliği artırdığı, öğrencilerin sağlığı için bir tehdit unsuru oluşturması, teknoloji kaynaklı disiplin sorunlarını artırması, öğretmenleri vasıfsızlaştırması, yöneticiler tarafından bir baskı ve denetim aracı olarak kullanılması yer almaktadır. Projenin eğitimin ticarileşmesine farklı bir boyut ve içerik kazandırdığı, ailelere ek maliyet getirdiği söylenebilir. Söz konusu maliyet şimdilik az gibi görünse de ilerleyen yıllarda daha fazla olacağını söylemek mümkündür. Proje kapsamında öğrencilere TB dağıtılması, öğrencilerin okul dışında evde de internete erişimlerini zorunlu hale getirmiştir. Dolayısıyla, bu da evlerinde internet erişimi olmayan aileler için zoraki ek bir maliyet anlamına gelmektedir. Bütün bunlar birlikte ele alındığında, Fatih Projesinin ekonominin dönüşümünde kendisinden beklenenlere kayıtsız kalmadığı rahatlıkla söylenebilir.²¹

Eğitsel açıdan öğrenmede çok duyuya hitap etmesi bakımından materyal çokluğu her zaman avantaj sağlamaktadır. Öğretmenin işini de kolaylaştırdığı gibi kısmen zorlaştırdığı da olur. Ancak materyali işleten de öğretime destek haline getiren de öğretmendir. Öğretmen eğitim öğretimde başat konumda iken materyale yüklenen anlam ve beklenen katkı her zaman öğretmenin önünde gösterilmeye çalışılmaktadır. Fatih projesi hayata geçirildiği dönemde Milli Eğitim Bakanı Nimet Çubukçu (2009)²² “Hiç kuşkusuz, eğitim ve öğretimin teknolojik gelişmelerle desteklenmesi ve yaygınlaştırılması eğitimde niteliğin yükseltilmesi bakımından büyük önem arz ediyor. Akıllı tahtalar da bunlardan birisi.” Bakan, aynı konuşmasında akıllı tahtaların maliyetlerinin yüksek olduğunu da belirtmiştir.

1980’li yıllardan sonra küreselleşme ve neo liberal politikalar sonucu eğitimin ticarileşmesi için yeniden yapılandırma çalışmalarına gidildi. Daha önce okulla, eğitimle ilgisi olmayan birçok firma, eğitim odaklı faaliyetlere başladı. Çünkü sermaye grupları eğitimdeki özellikle materyal döngüsünü önemli birer ticari faaliyet olarak görmektedir.

²⁰ Selda Ekici ve Bülent Yılmaz, “FATİH Projesi Üzerine Bir Değerlendirme”, Türk Kütüphaneciliği 27/2 (2013), s. 317.

²¹ Hüseyin Yolcu ve Aslan Bayram. “Eğitimde teknoloji kullanımı: Fatih projesine eleştirel bakış”. *Abant İzzet Baysal Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi*, 16 /4 (2016), s.2111.

²² “Bakan Çubukçu: Akıllı Tahtalar, Bilgisayar Ekranını Dev Bir Tahta Haline Dönüştürecek”, erişim 09 Ocak, 2019.

<https://www.haberler.com/bakan-cubukcu-akilli-tahtalar-bilgisayar-ekranini-haberi/>

Örneğin, okul öncesi eğitimin ebeveynin iradesine bırakılmayacak kadar hayati bir mesele olduğu, çocuk ne kadar erken yaşta okula “verilirse” daha başarılı hatta iş yaşamında daha çok “girişimci” olacağı, TÜSİAD²³’ın yayınladığı raporlarda görmek mümkündür. Çünkü okul öncesinde kullanılan materyal oldukça pahalıdır ve veli bu öğretim kademesine para yatırmaktan kaçınmamaktadır.

Türkiye’de son yıllarda eğitimde reform adı altında yürütülen uygulamalarla yetki ve sorumlulukların çoğunlukla okullara devredildiği gözlenmektedir. Buradaki amaç okul giderlerinin veliye/yerele devredilmesidir. Bu konudaki uygulamaların ilkinin 1993 yılında Dünya Bankası projesi olarak uygulamaya konulan Müfredat Laboratuvar Okulları (MLO) oluşturmuştur. Bunu Norm Kadro Yönetmeliği (1999), Eğitim Bölgeleri ve Eğitim Kurulları Yönetmeliği (1999), Kamu Yönetimi Reform Tasarısı, toplam kalite yönetimi çalışmaları, Okul-Aile Birliği Yönetmeliği’nin 16. maddesinde yapılan değişiklik, e-kayıt uygulaması, Öğrenci Veli Okul Sözleşmesi izlemektedir. Bu düzenlemelerin amacı veliye finansman boyutunda katkı sağlama yolunun açılmasıdır.²⁴

1980’lerden sonra liberal politikaların eğitime bir yansıması da yükseköğretimde görülmektedir. Sertifika programları, ikinci öğretim uygulamaları, pedagojik formasyon eğitimi, uzaktan eğitim, sürekli eğitim merkezleri, öğrenim harçları, vakıf üniversiteleri vs. gibi ticari faaliyetler üniversitenin şirketleşmesine ve üniversitenin asli görevinden uzaklaşmasına neden olmuştur.

1982 Anayasası’nda²⁵ yer alan eğitim-öğretim ile ilgili 42. maddede “*Eğitim ve öğretim, Atatürk ilkeleri ve inkılabları doğrultusunda*” yapılacağı şeklinde bir ifade yer almaktadır. Talim Terbiye Kurulu tarafından 1981 yılında yayınlanan Tebliğler Dergisinde; “*Bütün öğretmenler, öğrencilerini Atatürk inkılablarına ve ilkelerine bağlı yurttaşlar olarak yetiştirmeleri görevlerinin gereğidir. Ortaöğretim kurumlarında Atatürk inkılabının getirdiği yenilikler ve değişikliklerle onun ilkelerinin benimsetilmesi ve kavratılmasında yalnız inkılâp tarihi dersini okutan öğretmenlerin verecekleri bilgiler yeterli görülmemelidir. Diğer yandan Atatürk’ün kişiliği, Kurtuluş Savaşı’ndaki önemli olaylar, Atatürk inkılâbı, Atatürk ilke ve görüşleri, Ulu Önderimizin özdeyişleriyle, birlik ve beraberlik içerisinde her fırsatta öğrencilere duyurulmaya çalışılmalı, öğrenciler Atatürkçülük konusunda bilinçlendirilmelidir.*” şeklinde öğretim esasları belirtilerek tüm derslerin Atatürk milliyetçiliği ekseninde yürütülmesi esas alınmıştır.

Bu dönemde milli birlik ve beraberliği sağlayacak eğitim amacına vurgu yapılmıştır. 1980 öncesi sağ sol ideolojik kutuplaşmalarının tekrar etmemesi için eğitimin birleştirme görevi göreceği, ortak kültüre uygun nesil yetiştirilmesi hedeflenmiştir.

²³ “Doğru Başlangıç: Türkiye’de Okul Öncesi Eğitim”, TÜSİAD, erişim 03 Aralık, 2018.

<https://tusiad.org/tr/yayinlar/raporlar/item/333-dogru-baslangic-turkiyede-okul-oncesi-egitim>

²⁴ Hüseyin Yolcu, “Neo-Liberal Dönüşümün Yaşandığı Ülkelerde Yerelleşme ve Okul Özerkliği Uygulamaları”, *ZKÜ Sosyal Bilimler Dergisi*, 6/12, (2010), s. 253.

²⁵ “1982 Anayasası”.

1983'te kurulan I. Özal Hükümetinin Programında²⁶ “Çocuklarımızı ve gençlerimizi, milli ve ahlaki değerlerimizi benimsemiş, Atatürk ilke ve inkılâplarına bağlı; Türkiye'nin meselelerinin ancak milli birlik ve dayanışma ile çözebileceğine inanan birer insan olarak yetiştirmeliyiz...”

Aynı anlayış 1988 tarihli XII. Milli Eğitim Şurasında²⁷ da; “Öğretim programlarının, genç nesillere milli kimlik kazandırmasında, milli birlik ve bütünlüğümüzün sürekli ve sağlam temeller üzerine oturtulmasında, kendi geçmişlerini, manevi ve milli kültür değerlerini öğrenmede, yardımcı olacak şekilde geliştirilmesi, ortaöğretim kurumlarında milli eğitimin genel amaçları çerçevesinde ortak bir genel kültür vermek amacıyla, derslerin okutulacağı” şeklinde belirtilmiştir.

VII. Demirel Hükümeti (1991-1993)²⁸, I. Çiller Hükümeti (1993-1995)²⁹ ve II. Çiller Hükümeti (1995-1995)³⁰ programlarında eğitimin milli kültürü geliştirici ve özgür düşünceye dayalı olacağı belirtilmiştir. XIV. Milli Eğitim Şurasının açılışında konuşan Demirel Hükümetinin Milli Eğitim Bakanı Nahit Menteşe “Eğitimimizin, Atatürk ilkeleri ışığında, millî, cumhuriyetçi ve evrensel nitelikleri” geliştireceği belirtilerek³¹ eğitimin millicilik yönüne vurgu yapmıştır. 1996 tarihinde toplanan XV. Milli Eğitim şurasının açılış konuşmasını yapan Milli Eğitim bakanı Turhan Tayan “Eğitimin içeriği, millî kültürün temel öğelerini ihtiva etmekle birlikte” diyerek eğitimi millilik yönüne “bilimsel ve teknolojik gelişimi de izleyebilecek yapıda olmalıdır”³² ifadesi ile de araç-gerece dikkat çekmiştir.

Türkiye, 1980'lerden sonra eğitimde kaynakça/uygulama eksenli Amerikan etkisi yanında eğitsel uygulamalarda iş birliği için Avrupa'ya yönelmiştir. Bu çerçevede Sokrates (Genel Eğitim), Leonardo da Vinci (Mesleki Eğitim) ve Youth for Europe (Avrupa İçin Gençlik) gibi programlarla Avrupa Birliği ülkeleri arasında yer almaya başlamıştır. Üç programda da eğitimde kalitenin artırılması, nitelikli iş gücü yetiştirilmesi ve yeni yetişen kuşağın Avrupalılık bilincinin geliştirilmesi hedeflenmiştir. Avrupa Eğitim Sistemlerinin üç ana hedefinden biri eğitim ve öğretimi evrensel düzeye ulaştırmaktır. Böyle bir oluşumun içinde yer almak Türkiye için cumhuriyetin millilik kavramıyla çelişkili hal almıştır.³³

²⁶ “I. Özal Hükümeti”. Türkiye Büyük Millet Meclisi, erişim 13 Aralık, 2018, <https://www.tbmm.gov.tr/tutanaklar/TUTANAK/TBMM/d17/c001/tbmm17001010.pdf>.

²⁷ “XII. Millî Eğitim Şurası”, Milli Eğitim Bakanlığı, erişim 03 Aralık, 2018, https://ttkb.meb.gov.tr/meb_iys_dosyalar/2017_09/29165252_12_sura.pdf

²⁸ “VII. Demirel Hükümeti Programı”, Türkiye Büyük Millet Meclisi, erişim 15 Aralık, 2018, <https://www.tbmm.gov.tr/hukümetler/HP49.htm>

²⁹ “I. Çiller Hükümeti Programı”, Türkiye Büyük Millet Meclisi, erişim 15 Aralık, 2018, <https://www.tbmm.gov.tr/hukümetler/HP50.htm>

³⁰ “II. Çiller Hükümeti Programı”, Türkiye Büyük Millet Meclisi, erişim 15 Aralık, 2018, <https://www.tbmm.gov.tr/hukümetler/HP51.htm>.

³¹ “XIV. Millî Eğitim Şurası”, Milli Eğitim Bakanlığı, erişim 03 Aralık, 2018, https://ttkb.meb.gov.tr/meb_iys_dosyalar/2017_09/29165401_14_sura.pdf

³² “XIV. Millî Eğitim Şurası”, Milli Eğitim Bakanlığı, erişim 03 Aralık, 2018, https://ttkb.meb.gov.tr/meb_iys_dosyalar/2017_09/29165430_15_sura.pdf

³³ Murat Gürkan Gülcan, “Avrupa Birliğine Adaylık Sürecinde Türkiye Eğitim Sisteminin Yapısal Sorunları ve Yapısal Uyum Modeli Araştırması”, Doktora Tezi, Ankara Üniversitesi, 2003, s.15.

Türkiye'nin Avrupa'ya yakınlaşma çabası eğitim sisteminin de belirtilen kıta ülkelerine benzetilmesine sebep olmuştur. 1999 yılında adaylık statüsü kabul edilen Türkiye, diğer adaylarla eşit koşullarda ve adaylıkla ilgili görüşmelere başlamak üzere AB'ye uyum koşulları taşıyan "müktesebat"a dayalı olarak 2000 yılı sonunda bir "Ulusal Program" hazırlanmıştır. Bu program doğrultusunda Türkiye Eğitim Sisteminin Avrupa Birliği'ne uyum sürecinde eğitsel uygulamalar bazında özellikle son 20-30 yıllık dönemde Avrupa ülkelerine yönelmiştir. Buna göre eğitim ve gençlik bölümünde AB'ye uyum sağlamak üzere gerekli yapısal değişiklikler Ulusal Program'da sıralanmış, hangi yasalarda düzenleme yapılacağı belirtilmiştir³⁴. Bu dönemde hazırlanan VII³⁵. Beş Yıllık Kalkınma planlarında ve hükümet programlarında bu durum açıkça vurgulanmaktadır.

Öğretim programları önemli siyasal sosyalleşme kaynaklarıdır. Ders kitapları eğitim programları çerçevesinde, devlet ideolojisinin öğrencilere aktarıldığı temel araçlardan birisi olarak görülmektedir. 2003'te ilk ve ortaöğretim program değişikliğinden sonra eğitimdeki millileşme anlayışının yanına girişimcilik ve küreselleşme anlayışının hedef ve kazanımlarda yer almaya başladığı görülmektedir. Programlarda Amerikan eğitim felsefesine benzer hedefler dizgesinin yanında millicilik kavramı da yer almaktadır.

Bilgiyi üreten, hayatta işlevsel olarak kullanabilen, problem çözebilen, eleştirel düşünen, girişimci, kararlı, iletişim becerilerine sahip, empati yapabilen, topluma ve kültüre katkı sağlayan vb. niteliklere sahip bireylerin yetiştirileceği son dönem tüm eğitim programlarının ortak özelliği olarak yer almaktadır.

Türkiye Eğitim Sisteminde, devlet okullarının kalabalık oluşu, araç gereç, materyal ve laboratuvar gibi eğitim ortamlarının yetersizliği gerekçesiyle, özel okullara önemli oranda bir yönelim olmaktadır. Özel okullara yönelmenin önemli bir aşaması Türkiye'nin imzaladığı 1995 tarihli Hizmet Ticareti Antlaşması'dır (GATS). Türkiye bu antlaşmayla, birçok alanda olduğu gibi eğitimde de serbest piyasa koşullarını geçerli kılmayı amaçladığını belirtti. Sosyal devletin tasfiyesi anlamındaki bu anlaşma, okullara yeterli kaynağın aktarılmaması ve velilerden katkı parasının toplanmasına neden oldu. Bu tür uygulamalar resmi okullardan özel okullara öğrenci akışını körükledi, Milli Eğitim Bakanlığı da buna önyak oldu. Bugüne kadar bu anlayışla resmi okullardan özel okullara yönelme sağlanırken, son yıllarda verilen maddi teşvikler yukarıda belirtilen eğilimin sonucudur.

1980'lerden sonra okulların kar amaçlı kurumlar olarak görülmelerinden sonra anlayış AKP program ve uygulamalarında da yer almıştır. Parti programında; "*Özel sektörün eğitim yatırımlarında bulunmasını sağlamak amacıyla özendirici düzenlemeler yapılarak özel öğretim kurumları yaygınlaştırılacak ve mevcut okulları %100 kapasite ile çalışmalarını temin eden düzenlemeler yapılacaktır. Başarı kıstası esas alınarak maddi durumu iyi olmayan ailelerin çocuklarının da özel okullarda okuyabilmelerini sağlamak amacıyla devlet tarafından hizmet satın alınması yoluna gidilecektir. Talep oluşturularak özel sektörün eğitim yatırımlarına kaynak ayırması temin edilecektir.*"

³⁴ Gülcan, "Avrupa Birliğine." s. 27.

³⁵ "Yedinci Beş Yıllık (1996-2000) Kalkınma Planı", T.C. Cumhurbaşkanlığı Strateji ve Bütçe Başkanlığı, erişim 15 Aralık, 2018. <http://www.sbb.gov.tr/wp-content/uploads/2018/11/Yedinci-Be%C5%9F-Y%C4%B1ll%C4%B1k-Kalk%C4%B1nma-Plan%C4%B1-1996-2000%E2%80%8B.pdf>.

Vakıf üniversiteleri ile ilgili olarak “*Vakıf üniversiteleri desteklenecek, bu üniversitelere bütçeden yapılan maddi desteğin esasları yeniden belirlenecektir.*” Bu anlayışın hayata geçirilmesi ile ilgili en bariz örnek özel öğretim kurumlarının yaygınlaşması için yapılan yasal düzenlemelerdir. 2005’te, daha önce özel öğretim kurumlarının Bakanlığın Özel Öğretim Kurumları Genel Müdürlüğünce yürütülen bazı iş ve işlemler için valilikler yetkili kılınmıştır. MEB bu uygulama ile kalitenin yükseltilmesinin sağlandığını iddia etmiştir. Milli Eğitime yatırım yapan iş adamlarının giderlerinin tamamı vergiden düşürülmektedir.

Özel okul sayısındaki artış ve bu okullardan hizmet alımı, dünyadaki küreselleşmenin Türkiye’deki yansıması olarak da düşünülmelidir. Özel okulluluk, küreselleşme anlayışı sonucu kamu harcamalarında kısıntı yapmak isteyen serbest piyasacıların ortaya attığı bir yaklaşımdır. Bu yaklaşım “kâr insandan önce gelir” söylemine dayanır. Şimdiye kadar kâr amaçlı görülmeyen eğitim kurumlarına sermaye grupları, ticari kuruluşlar olarak bakmaya başladılar. Devlet bu anlayışa paralel olarak gerekli yasal düzenlemeleri yapmaya çalıştı ve bu kurumları teşvik etme yoluna gitti. Bu düzenleme ve teşvikler, özel okulların açılması ve devamları lehine sürdürülmektedir. Özel okullara vergi indirimi, yardım vs. gibi çeşitli adlar altında imkânlar sağlanmaktadır. Bunun yanında resmi okulların bugün içinde bulunduğu en büyük sıkıntı kaynak bulmada yaşanmaktadır. Resmi okullarda harcamaların, genel bütçe ve özel idare bütçelerinden ayrı olarak, kayıt parası, eğitime katkı payı, diploma, karne, ödül belgeleri, kitap ve dergi satışlarından elde edilen paylarla, imalatçı iş yeri ve mağazalardan alınan bağışlardan karşılandığı bilinmektedir.

Özel okulluluk ve eğitime kar amaçlı bakış anlayışı yoğun bir tüketimi de beraberinde getirmektedir. Özellikle ülkemizde sıradan bir öğrencinin içinde bulunduğu en önemli ikilem, bir tarafta yoğun bir test kitabı, dergi, dersane gibi tüketim sunumu, öbür yanda ise yasalarda yer alan eğitim hakkı ve eğitimde eşitlik arasında yaşanan eşitsizliktir. Bu ikilemin ezilmişliğini en çok yaşayanlar da eğitimin içinde yer alan öğrenci ve öğretmenlerdir. Özel okullardaki öğrenciye parasal kaynak anlayışıyla bakılmış olması, eğitimsel boyuttaki çoğu davranışın kavranmasını engellemektedir. Çünkü serbest piyasa koşullarının egemen olduğu ortamlarda, öğrenim konusundaki yatırımlar yapıları gereği eğitimsel eşitsizlikler içermektedir.

Özel öğretimin yeni eğitim modelleri geliştirdiği, devlet okullarının üzerindeki yükü hafiflettiğinden bahsedilmektedir. Fakat destek ve teşviklerin kullanılma biçimi ve dershanelerin dönüşüm sürecinin özel öğretimin payının artırılması üzerinde yarattığı etki, daha çok kâr ve rekabet odaklı bir sektör oluşturmuş; hatta eğitim felsefesine ve bir vizyona sahip olmayan, niteliği öncelikle olmayan bazı kurumların türemesiyle sonuçlanmıştır.

Başta yükseköğretime geçiş olmak üzere, kademeler arası geçiş sınavlarının eğitimin birincil amacı haline gelmesi ve dershaneden özel öğretim kurumlarına/temel liselere dönüşüm sürecinin bahsi geçen tarzdaki kurumların ortaya çıkışına zemin hazırlaması, özel öğretim kurumlarının niteliğine yönelik soru işaretleri oluşturmaya devam etmektedir. Dershanelerin kapatılması sürecinde “özel okulluğa” dönüşen kurumlar görece sığ bir eğitim yaklaşımına dayalı olarak faaliyet göstermektedirler.³⁶

5580 sayılı Kanun kapsamında açılan okul öncesi, ilkokul, ortaokul ve ortaöğretim okul türlerinde 2018-2019 eğitim öğretim yılında öğrenim görececek her bir öğrenciye verilecek eğitim ve öğretim desteğine bakıldığında bir okul öncesi öğrencisi için 3.290,00 ilkokul öğrencisi 3.960,00, ortaokul öğrencisi 4.610,00, lise öğrencisi için 4.610,00, temel lise öğrencisi için 3.960,00 TL ödenmesi kararlaştırılmıştır.³⁷ İlginçtir ki devlet, kendi okullarına kaynak arayışı içindeyken MEB özel okula kaynak aktarımı yapmaktadır.³⁸

Bireyin kendini geliştirme ve gerçekleştirmesinin en temel aracı olan eğitimin sosyal refah devlet çatısı altında bir kamusal hizmet olarak geniş halk kitlelerine eşit ve aynı nitelikte sunumunda sorunlar varken, neo-liberalizmin piyasalaşmaya dayanan eğitim politikalarının bu sorunları gidermek bir yana daha da derinleştirdiği görülmektedir.³⁹

Okulların sınav odaklı olması, öğrencilerin okul dışı eğitim desteği ihtiyaçlarının yasal statüye sahip olmayan oluşumlarla karşılanmaya çalışılması, özel okul açma kriterlerindeki esnekliklerin nitelik problemlerini beraberinde getirmesi, eğitimin kar odaklı bir sektör olduğuna dair anlayışın pekişmesi, ekonomik koşullarını zorlayarak ailelerin çocuklarını özel okullara gönderme çabası gibi sorunların ortaya çıktığı görülmektedir. Bu süreçte eğitimden beklentilerin ve talebin sınava hazırlık mantığını koruması, okulların dershaneleşmesi ve eğitimdeki özelleşmenin nitelik boyutundaki düşüş kaygılarının artmasına neden olmaktadır. Bu bağlamda mevcut kurumsal yapıların test odaklı bir formata bürünmesi veya kayıt dışı olarak test odaklı çalışmalara yönelme potansiyeli yüksek görünmektedir. Türkiye’de okula ait hissettiğini ifade eden öğrenci oranı yaklaşık %61 iken bu oran OECD ortalamasında %73’tür. Bu oranla Türkiye OECD ülkeleri içinde okul aidiyeti en düşük öğrenci oranlarından birine sahip olmuştur.

Türkiye de eğitim, sınavlarla eş olarak anılmaya başlandı. Sınavlardan en çok rahatsız olanlar ise eğitim sisteminin odağındaki öğrencilerdir. Nitekim yükseköğrenim öğrencisi üzerinde yapılan bir araştırmada⁴⁰, deneklerin yaklaşık yarısı eğitim sisteminin sınav odaklı olduğunu ve bunun da ezberciliği getirdiğini söylemişlerdir. Sınav olgusu örgün eğitimde kademeler arası geçişte tek kriter olunca dershanelere yönelim artmıştır.

³⁶ “2017 Eğitim Değerlendirme Raporu”, TEDMEM, erişim 15 Ekim, 2018. <https://tedmem.org/yayin/2017-egitim-degerlendirme-raporu>

³⁷ “5580 Sayılı Kanun Kapsamındaki Özel Okullarda Öğrenim Gören/Görececek Öğrenciler İçin Verilecek Eğitim ve Öğretim Desteği Uygulama E-Kılavuzu”, Milli Eğitim Bakanlığı, erişim 13 Aralık, 2019. https://ookgm.meb.gov.tr/meb_ys_dosyalar/2018_08/16180149_2018/2019_egitim_ogretim_destegi_kilavuzu.pdf.

³⁸ TEDMEM, “2017 Eğitim”.

³⁹ Hüseyin Yolcu, “Neo-Liberalizm ve Eğitim Politikası”, *Bilim ve Gelecek Dergisi*, 2010/71, s.45.

⁴⁰ Sadık Kartal, “Öğretmen Adaylarının Görüşlerine Göre Eğitim Sistemimizde Değiştirilmesi Gereken Noktalar”, *Uşak Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 2013/Özel Sayı, s.248.

1980 yılında Türkiye genelinde 174 özel dersane faaliyet gösterirken, 1983'te özel dersanelerin bir yıl sonra yani 31.07.1984 tarihinden itibaren kapatılmasına karar verilmiştir. 1983 seçimlerinden galip çıkan Özal Hükümeti, özel dersanelerin faaliyetini sürdürmesini sağlayan 11 Temmuz 1984 tarih ve 3035 sayılı Yasayı kabul etmiştir⁴¹. Böylece özel dersaneler fiilen kapanmadan faaliyetlerine devam etme olanağı bulmuşlardır. Zamanla dersaneler Türk Milli Eğitim Sistemi içinde sistemin vazgeçilmez bir ögesi haline almıştır. Bu durum liberal politikanın bir uzantısı olarak eğitimde kar sağlama anlayışı ile paralel olarak gelişmiştir.

Merkezi sınavların etkisinden biri de “sınavda sorulan soruların piyasada bir karşılığı olduğu” gerçeğidir. Sınavlarda kullanılan soru türleri ve içeriklerinde yapılan her değişiklik, sınava hazırlık yayınları, kursları veya özel derslerin sınava göre yeniden şekillenmesiyle sonuçlanmaktadır. Mevcut sınavlara hazırlanmanın bir maliyeti vardır. Merkezi sınavlara dahil edilen yeni alanın her birinden pek çok hazırlık kitabı ve test piyasaya sürülmekte öğrenciler bu kaynakların her birinden harcama yapmaktadırlar.⁴²

Türkiye’de merkezi sınavların çokluğu nedeniyle öğrenciler kitap denilince sınavlara hazırlık kitaplarını hatırlıyorlar. Türkiye İstatistik Kurumunun yaptığı araştırmaya göre günde 6 saat televizyon izleyen, 3 saat internete giren Türk insanı, kitap okumaya sadece 1 dakika ayırmaktadır. Kitap okumak Türk insanının ihtiyaç listesinde 235. sırada yer almaktadır. Türkiye’de her yıl 45-50 bin başlıkta kitap basılıyor ve bu kitapların yarısından fazlası (yüzde 58’i) ders kitaplarıdır. Geniş tanıtım ve iletişim olanaklarına, daha yüksek okullaşma oranına, artmış bir eğitilmiş nüfusa, sayısı artan üniversitelere karşın okurluk düzeyinin düşüklüğü dikkat çekmektedir.⁴³

Açılımı “Uluslararası Öğrenci Değerlendirme Programı” olan PISA, Ekonomik İşbirliği ve Kalkınma Örgütü (OECD) tarafından üçer yıllık dönemler hâlinde, 15 yaş grubundaki öğrencilerin kazanmış oldukları bilgi ve becerileri değerlendirilmesi amacıyla temel bir referans haline getirilmiştir. Öğrencilerin okulda öğrendikleri bilgi ve becerileri günlük yaşamda kullanma becerisini ölçmek için yapılan bu sınav, öğrenme ortamları ile ilgili tercihlerini ortaya koymaktır.⁴⁴ OECD, ekonomik bir örgüt olarak PISA’yı uygulayarak ve sınav sonucunda elde edilen verilerden her türlü eksiklikten finansal kazanç sağlamaya çalışan, çok-uluslu kar amacı güden şirketlerle birlikte hareket etmektedir.

⁴¹ Yahya Akyüz, *Türk Eğitim Tarihi*, Ankara: Pegem Akademi, 2015, s.240.

⁴² TEDMEM, “2017 Eğitim”.

⁴³ “Kitap pazarı 2.2 milyar dolarlık bir Pazar”, Güngör Uras, erişim 16 Aralık 2018.

<http://www.milliyet.com.tr/yazarlar/gungor-uras/kitap-pazari-2-2-milyar-dolarlik-bir-pazar-2344030/>.

⁴⁴ “Pisa Türkiye”, Milli Eğitim Bakanlığı, erişim 21 Kasım, 2019. http://pisa.meb.gov.tr/?page_id=18.

SONUÇ

Cumhuriyetin ilk yıllarında eğitim alanındaki en önemli kılavuz ilke millilik olmuştur. Kuruluş yıllarında ve sonrasında kurucu iktidarın ve ideolojinin eğitime yüklediği bu vasfın bugün de devam ettiğini söylemek mümkündür. Özellikle cumhuriyeti kuran kadronun, eğitimin nasıl kurgulanacağına dair açıklamalarına bakmak, dönemin gerek genel eğitim politikasının ne olduğunu ve bugünü nasıl şekillendirdiğini anlamak açısından önemlidir. Türkiye Cumhuriyeti, kurulduktan sonra bir taraftan hedeflerini gerçekleştirebilmenin en önemli araçlarından biri olarak eğitimi bir politika alanı olarak ele almaya başlamış, aynı zamanda da doğal olarak bu alanı millileştirmeye çalışmıştır. Çünkü eğitimin millileşmesi, tam bağımsızlığın aracı olarak görülmüştür. Uluslaşma, ulus devletleşme süreci ve buna bağlı olarak ulusal kültür ve cumhuriyet kültürü yaratmada en önemli itici unsur eğitim olarak görülmüştür. Mustafa Kemal Atatürk'e göre “*eğitim her anlamıyla milli olmalı*”dır. Ayrıca, “*çocuklarımıza her şeyden evvel Türkiye'ye düşman bütün uluslarla mücadele etmek*”⁴⁵ gerektiğini belirtmiştir. Uluslaşma sürecinde tek kültürlü Türk milliyetçiliği ekseninde bir toplum yaratma hedefi o günden bugüne eğitimde yer edinmiştir.

Cumhuriyetin kuruluşu ile ulus devlet yapılanması gereği Türklük-siyasal rejim kalıbı eğitim/öğretim programlarının şekillenmesinde temel eksen olarak ele alınmıştır. En iyi yönetim şeklinin cumhuriyet olduğu, bir Türk'ün dünyaya bedel olduğu, cumhuriyetin ilelebet yaşayacağı, ezberlenen Gençliğe Hitabeler, Güneş Dil Teorisi, cumhuriyet sonrası tarihsel sürece önem verilmesi, köy enstitüleri, millet mektepleri, halkevleri vs. gibi kurumlar, bu doğrultuda şekillenen dersler, törenler bunun pratikteki uygulamalarıdır. Türkiye eğitim sisteminde bu kavramların bariz şekilde yer aldığı en iyi örnek 1932 yılında dönemin Milli Eğitim Bakanı Dr. Reşit Galip tarafından yazılan Andımız metnidir. Metindeki anlam yüklemesi aslında tüm öğretim programlarında da yer almaktadır. Bu açıdan Türkiye eğitim sistemi ulus devlet eksenli “siyasal düzene sadık- iyi vatandaş” yetiştirmeyi kendine şiar edinmiştir. Buna hizmet etmek için de öğretmen, cumhuriyetin, ulus devletin temsilcisi ve ilkelerinin yayıcısı olarak görüldü/görevlendirildi. Eğitim sisteminin laik, yüzü Batı'ya dönük, toplumu, devletin yapısını kutsal gören iyi vatandaş yetiştirmeye çalıştığı rahatlıkla söylenebilmesine karşın muhafazakâr, dindar birey yetiştirme çabasına cumhuriyetin ilk yıllarında girdiği söylenemez. Hatta bundan koparmaya çalıştığı söylenebilir.

12 Eylül darbesinden sonra yukarıda belirtilen kalıba din ayağı da eklenerek Türklük-İslam-siyasal rejime uygun nesil yetiştirilmeye çalışılmıştır. Atatürkçülük ve inkılâp tarihi, vatandaşlık ve insan hakları eğitimi, milli güvenlik ile din kültürü ve ahlak bilgisi dersleri bu amaçla konulmuştur. 1982 Anayasası'nda zorunlu olarak ilköğretim ve ortaöğretimde okutulması gereken din kültürü ve ahlak bilgisi dersi de siyasal rejime hizmet eden bir içerikle oluşturulmuştur. Bu dönemde açılan imam hatip liselerindeki nicel artış belirtilen yapılanmaya katkı sağlamıştır. Devamında Türklük-İslam-siyasal rejim kalıbının siyasal rejim ayağında yer alan törenler ve derslerdeki bazı simgeler kısmen zayıflatılmış, din kısmı ise öne çıkarılmıştır.

⁴⁵ Mahmut Tezcan, “Atatürk'ün eğitim anlayışına felsefi ve sosyolojik bir yaklaşım”, *Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi*, 5/15(1989). s.557.

Bunun en önemli göstergesi ilahiyat fakültelerinin kontenjanlarındaki artışın yanında dini cemaatlerin açtığı her tür ve derecedeki okullardaki artıştır.

Cumhuriyet kurulduktan sonra devlet sosyal devlet olma ilkesini benimsemiş bunun gereği olarak eğitim işini ciddi anlamda üstlenmiştir. Eğitimin kar amaçlı bir girişim olmadığı anlayışı tüm kurumlar tarafından benimsenmiş hâkim bir görüştür. Eğitimdeki maliyet hesapları ön plana çıkarılmamıştır. 1980’lerden sonra öğrencinin devlete olan maliyeti sıkça vurgulanmış, özel kesimin daha iyi eğitim yapacağı belirtilmiş, devlet okulları eleştirilmiş ve eğitim kurumları sermaye tarafından kar amaçlı kuruluşlar olarak görülmeye başlanmıştır. Sonuçta Türkiye eğitim sistemi üzerinde son yıllarda neo-liberal politikaların açık bir biçimde etkisinin gözlemlendiğini söylemek yanlış olmayacaktır.

1980’lerin ikinci yarısından itibaren her sınıfa bir televizyon, takip eden yıllarda her sınıfa bilgisayar, internet bağlantısı vs. gibi sermayeye para aktaran “projeler” oluşturuldu. Eğitimde akıllı tahta kullanımı, Fatih projesi vs. gibi çalışmalar sermayeye para aktarımının son uygulamalarıdır.

2004 yılından itibaren yapılan ilköğretim ve ortaöğretimdeki program değişikliğinden önceki tüm öğretim programlarında bireyin “toplumun menfaatlerini kişisel menfaatlardan üstün tutar” ifadesi yer almaktadır. Aynı ifade başta anayasal düzenlemelerde olmak üzere eğitim öğretimle ilgili tüm yasalarda görülebilir. Bu açıdan Türkiye eğitim sistemi “ideal birey” yerine “iyi vatandaş” yetiştirmeyi kendine şiar edinmiştir. Belirtilen tarihteki program değişikliği ile bunun yön değiştirerek “girişimci”, “entelektüel”, “küresel düşünen bireyler” gibi kavramlara yer verilmiştir.

Türkiye Cumhuriyeti tarihi boyunca iktidar değişiklikleri ile birlikte eğitim politikaları da değişikliğe uğramıştır. Türkiye’de Osmanlı’dan bu yana hiçbir zaman partiler üstü bir eğitim politikası oluşturulamamıştır. Hükümetten hükümete değişen politikalar yüzünden eğitim sisteminde genel-geçer bir sistem kurulamamış ve eğitim politikalarında süreklilik sağlanamamıştır. Eğitim politikalarındaki bu uygulamalar büyük kaynak israfına da sebep olmuştur.

KAYNAKÇA

- AKYÜZ, Yahya. *Türk Eğitim Tarihi*, Ankara: Pegem Akademi Yayıncılık, 2015.
- ALTHUSSER, Louis. *İdeoloji ve Devletin İdeolojik Aygıtları* (Çev: A. Tümertekin). İstanbul: İthaki Yay., 2014.
- ÇAKIR, Ruşen, Bozan, İfan ve Talu, *Balkan, İmam Hatip Liseleri: Efsaneler ve Gerçekler*, İstanbul; Tesev Yay., 2004.
- ÇELENK, Süleyman, Cumhuriyet Döneminde İlköğretim, *İlköğretim Programları ve Gelişmeler* içinde, Ankara; Nobel Yay., Dağt., 2000.
- DUMAN, Tayyip, Atatürk’ün Kültür ve Eğitim Anlayışı, *Cumhuriyet’in İlk Yıllarından Günümüze Eğitim* içinde, Ankara; Gazi Üniversitesi Yay., 2007.
- EKİCİ, Selda ve Bülent Yılmaz, “FATİH Projesi Üzerine Bir Değerlendirme”, *Türk Kütüphaneciliği* 27/2 (2013): 317-339.
- ERDOĞAN, Mustafa, Eğitim, Üniversite ve Siyasal Toplum, *Liberal Düşünce*, 11(41-42), 2006.

- GUTEK, Gerald L. *Eğitime Felsefi ve İdeolojik Yaklaşımlar* (Çev. N. Kale). Ankara: Ütopya Yayınları, 2017.
- GÜLCAN, Murat G., “Avrupa Birliğine Adaylık Sürecinde Türkiye Eğitim Sisteminin Yapısal Sorunları ve Yapısal Uyum Modeli Araştırması”, Doktora Tezi, Ankara Üniversitesi, 2003.
- KARTAL, Sadık, “Öğretmen Adaylarının Görüşlerine Göre Eğitim Sistemimizde Değiştirilmesi Gereken Noktalar”, *Uşak Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 2013/ Özel Sayı: 248-262.
- KILIÇ, Ruhi, “Millî Eğitimi Geliştirme Projesi Kapsamında Müfredat Laboratuvar Okulları Uygulamasının Değerlendirilmesi”, *Eğitim ve Bilim*, 22/ 109 (1998): 32-36.
- TEZCAN, Mahmut, “Atatürk’ün Eğitim Anlayışına Felsefi ve Sosyolojik Bir Yaklaşım”, *Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi*, 5/15 (1989):557-594.
- YOLCU, Hüseyin ve Aslan Bayram, “Eğitimde Teknoloji Kullanımı: Fatih Projesine Eleştirel Bakış”. *Abant İzzet Baysal Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi*, 16/4, (2016): 2111-2143.
- YOLCU, Hüseyin, “Neo-Liberal Dönüşümün Yaşandığı Ülkelerde Yerelleşme ve Okul Özerkliği Uygulamaları”, *ZKÜ Sosyal Bilimler Dergisi*, 6/12, (2010): 253-273.
- YOLCU, Hüseyin, “Neo-Liberalizm ve Eğitim Politikası”, *Bilim ve Gelecek Dergisi*, (2010)/71: 45-51.

İnternet Kaynakları

- Eğitim-sen, “2015-2016 Eğitim Öğretim İstatistikleri”, erişim 12 Ekim, 2018.
<http://egitimsen.org.tr/2015-2016-egitim-ogretim-istatistikleri>.
- Millî Eğitim Bakanlığı, “Millî Eğitim Temel Kanunu”, erişim 21 Aralık, 2018,
<http://www.mevzuat.gov.tr/MevzuatMetin/1.5.1739.pdf>.
- Millî Eğitim Bakanlığı, “On Yedinci Millî Eğitim Şûrası Kararları”, erişim 22 Eylül, 2018,
https://ttkb.meb.gov.tr/meb_iys_dosyalar/2017_09/29165619_17_sura.pdf.
- Millî Eğitim Bakanlığı, “XVI. Millî Eğitim Şûrası”, erişim 22 Eylül, 2018.
https://ttkb.meb.gov.tr/meb_iys_dosyalar/2017_09/29165513_16_sura.pdf.
- Millî Eğitim Bakanlığı, “Fatih projesi”, erişim 03 Aralık, 2018.
<http://fatihprojesi.meb.gov.tr/>.
- Millî Eğitim Bakanlığı, “XII. Millî Eğitim Şûrası”, erişim 03 Aralık, 2018.
https://ttkb.meb.gov.tr/meb_iys_dosyalar/2017_09/29165252_12_sura.pdf.
- Millî Eğitim Bakanlığı, “XIV. Millî Eğitim Şûrası”, erişim 03 Aralık, 2018.
https://ttkb.meb.gov.tr/meb_iys_dosyalar/2017_09/29165252_12_sura.pdf.
- Millî Eğitim Bakanlığı, “XV. Millî Eğitim Şûrası”, erişim 03 Aralık, 2018.
https://ttkb.meb.gov.tr/meb_iys_dosyalar/2017_09/29165252_12_sura.pdf.
- Millî Eğitim Bakanlığı, “Pisa Türkiye”, erişim 21 Kasım, 2019.
http://pisa.meb.gov.tr/?page_id=18.
- Millî Eğitim Bakanlığı, “5580 Sayılı Kanun Kapsamındaki Özel Okullarda Öğrenim Gören/Görececek Öğrenciler İçin Verilecek Eğitim Ve Öğretim Desteği Uygulama E-Kılavuzu”, erişim 13 Aralık, 2019.
https://ookgm.meb.gov.tr/meb_iys_dosyalar/2018_08/16180149_2018/2019_egitim_ogretim_destegi_kilavuzu.pdf.

T.C. Cumhurbaşkanlığı Strateji ve Bütçe Başkanlığı, “Yedinci Beş Yıllık (1996-2000) Kalkınma Planı”, erişim 15 Aralık, 2018.

<http://www.sbb.gov.tr/wp-content/uploads/2018/11/Yedinci-Be%C5%9F-Y%C4%B1ll%C4%B1k-Kalk%C4%B1nma-Plan%C4%B1-1996-2000%E2%80%8B.pdf>.

TEDMEM, “2017 Eğitim Değerlendirme Raporu”, erişim 15 Ekim, 2018.

[https://tedmem.org/yayin/2017-egitim-degerlendirme-raporu\(13/11/2018\)](https://tedmem.org/yayin/2017-egitim-degerlendirme-raporu(13/11/2018)).

Türkiye Büyük Millet Meclisi, “1961 Anayasası”, erişim 10 Eylül, 2018,

<https://www.tbmm.gov.tr/anayasa/anayasa61.htm>.

Türkiye Büyük Millet Meclisi, “1982 Anayasası”, erişim 10 Eylül, 2018,

<https://www.tbmm.gov.tr/anayasa/anayasa61.htm>.

Türkiye Büyük Millet Meclisi, “Gül Hükümeti Programı”, erişim 13 Aralık, 2018,

<https://www.tbmm.gov.tr/hukümetler/HP58.htm>.

Türkiye Büyük Millet Meclisi, “1. Erdoğan Hükümeti Programı”, erişim 13 Aralık, 2018,

<https://www.tbmm.gov.tr/hukümetler/HP59.htm>.

Türkiye Büyük Millet Meclisi, “1. Özal Hükümeti Programı”, erişim 13 Aralık, 2018,

<https://www.tbmm.gov.tr/tutanaklar/TUTANAK/TBMM/d17/c001/tbmm17001010.pdf>.

Türkiye Büyük Millet Meclisi, “1. Yılmaz Hükümeti Programı”, erişim 13 Aralık, 2018,

<https://www.tbmm.gov.tr/tutanaklar/TUTANAK/TBMM/d18/c061/tbmm18061129.pdf>.

Türkiye Büyük Millet Meclisi, “3. Erdoğan Hükümeti Programı”, erişim 13 Aralık, 2018,

<https://www.tbmm.gov.tr/hukümetler/HP59.htm>.

Türkiye Büyük Millet Meclisi, “VII. Demirel Hükümeti Programı”, erişim 15 Aralık, 2018.

<https://www.tbmm.gov.tr/hukümetler/HP49.htm>.

Türkiye Büyük Millet Meclisi, “1. Çiller Hükümeti Programı”, erişim 15 Aralık, 2018.

<https://www.tbmm.gov.tr/hukümetler/HP49.htm>.

Türkiye Büyük Millet Meclisi, “2. Çiller Hükümeti Programı”, erişim 15 Aralık, 2018.

<https://www.tbmm.gov.tr/hukümetler/HP49.htm>.

TÜSİAD, “Doğru Başlangıç: Türkiye’de Okul Öncesi Eğitim”, erişim 03 Aralık, 2018.

<https://tusiad.org/tr/yayinlar/raporlar/item/333-dogru-baslangic-turkiyede-okul-oncesi-egitim>.

Gazete Haberleri

Uras, Güngör “Kitap pazarı 2.2 milyar dolarlık bir Pazar”, erişim 16 Aralık 2018.

<http://www.milliyet.com.tr/yazarlar/gungor-uras/kitap-pazari-2-2-milyar-dolarlik-bir-pazar-2344030/>.

“Bakan Çubukçu: Akıllı Tahtalar, Bilgisayar Ekranını Dev Bir Tahta Haline Dönüştürecek”, erişim 09 Ocak, 2019.

<https://www.haberler.com/bakan-cubukcu-akilli-tahtalar-bilgisayar-ekranini-haberi/>.